

Modellstadga för behandlingen av fångar

Av fångvårdsinspektör, filosofiedoktor VEIKKO VIRTANEN.

Europeiska gruppen av det organ inom Förenta Nationerna, som behandlar straffsystemet och fångvården, uppgjorde år 1952 ett utkast till modellstadga angående behandlingen av fångar, vilken följande år publicerades i form av rapport från sekretariatet.¹⁾ Den antogs, något annorlunda uppbyggd, vid en kongress för brottslighetens bekämpande och fångvårdens främjande, som hölls i Genève år 1955.²⁾ Minimistandardstadgan är uppdelad i tvenne kapitel med sammanlagt 94 punkter. Då denna modellstadga ger uttryck åt de ledande grundtankarna för behandlingen av fångar i senare tiders kriminalpolitik och de mål denna strävar till, är den av intresse icke blott för den praktiska fångvården utan även i vidsträcktare bemärkelse, i det den bidrager till att kasta ljus över arten av den brytningstrafteorin under de senaste åren genomgått.

Minimistandardstadgan anger frihetsstraffets yttersta syftemål berättigande vara att skydda samhället mot brott och fångvårdens uppgift att draga försorg om att fången, då han återinträder i samhället, är såväl villig som kapabel att leva ett laglydigt liv och försörja sig. En bestämmande grund för ifrågavarande stadga utgör påståendet, att frihetsberövandet åsamkar vederbörande så stora lidanden, att dessa icke får ökas annat än då fången av laga skäl isoleras eller för upprätthållande av disciplinen. Utgående från detta betraktelsesätt strävar man till att genom modellstadgan bestämma den minimistandard, som bör upprätthållas vid behandlingen av fångar, och den funktionella anda, vari straffanstalten borde styras.

De som uppgjort minimistandardstadgan har i det att de angett samhällsskyddet som frihetsstraffets ändamål, slutit upp kring den positiva skolans motsvarande mål, men i fråga om medlen att förverkliga detta mål föreligger dock uppenbara skiljaktigheter. Den positiva skolan söker förverkliga samhällsskyddet speciellt genom en obestämd strafftid, varigenom den anser sig kunna avgöra, när brottslingen icke längre är samhällsfarlig utan kapabel att leva i frihet. Minimistandardstadgan åter lägger huvudvikten vid att öka brottslinjernas individuella förutsättningar att göra framsteg, och anser uppnåendet av detta mål förutsätta framför allt att lidandet — utöver det, som själva isoleringen från samhället medför — bör elimineras i straffverkställigheten, för att icke fångens människovärde skall

¹⁾ Standard minimum rules for the treatment of prisoners. Conference of the European consultative group on the prevention of crime and the treatment of offenders. Geneva 8—16 december 1952. Report by the secretariat ss. 49—52, Melun 1953.

²⁾ Minimistandardstadgan är stadfäst (31. 7. 1957) även i Förenta Nationernas ekonomiska och sociala råd.

kränkas och hans ansvarskänsla försvagas. Ifrågavarande stadga tangerar närmast de tankar, som i senare tiders kriminalpolitik företräds av *défense sociale*-rörelsen.³⁾ På grund av sitt starkt känslöbetonade innehåll torde den riktning minimistandardstadgan företräder kunna kallas en idealistisk nypositivism, som i fångvården lägger an på en sådan behandling av brottslingarna, att dessa återanpassas i samhället med reaktionsmedel, som i minsta möjliga mån är ägnade att kränka dem.

De verksamhetsformer, genom vilka utarbetarna av minimistandardstadgan anser fångvårdens resocialiseringsmål kunna uppnås, framgår av de grundnormer, som intagits i dem och som utkristallisera sig i följande: 1) alla till buds stående för ändamålet lämpliga förbättrande, uppfostrande, moraliska, andliga och andra krafter och hjälpmedel bör utnyttjas, tillämpade enligt brottslingens individuella behov, 2) sådana skiljaktigheter mellan fängselivet och livet i frihet, som är ägnade att minska fångens ansvarskänsla och hans människovärde, bör utjämnas, 3) fångens anpassning i samhället bör säkerställas genom successivt tillämpade medel, 4) det fria samhällets verksamhetsorgan bör anlitas, 5) medicinsk vård bör tillhandahållas, 6) klassificeringssystem bör införas och likaså 7) eftervård. Jämte grundnormerna innehåller minimistandardstadgan tillämpningsbestämmelser samt specialanvisningar angående behandlingen och klassificeringen av fångarna, fångarnas rättigheter, arbete, undervisning, sociala relationer och eftervård samt angående sinnessjuka och rannsaknings- och civilrättsliga fångar.

Då de i den första grundnormen nämnda förbättrande krafterna och hjälpmedlen — vilka icke närmare klarläggas — uttryckligen skall tillämpas efter brottslingarnas individuella behov av behandling, kan man av stadgans övriga innehåll draga slutsatsen, att härmed icke eftersträvas specialprevention i detta begrepps sedvanliga bemärkelse av karaktärsdaning utan i en efter brottslingarna anpassad, stödjande anda upprätthållen strävan att öka brottslingarnas förutsättningar att reda sig. Den i minimistandardstadgan förutsatta individuella behandlingen har sålunda ett starkt individualsubventivt innehåll, som tros ha preventiv verkan.

Den andra grundnormen, som gäller utjämning av skiljaktigheter mellan fängselivet och livet i frihet, innebär genomförande av en anstaltsvård, vars idé är att höja fängelseförhållandena till en viss miniminivå, vilken självfallet i praktiken i betydande mån rättar sig efter hurudana förhållanden och behandlingsmetoder fångarna anser människovärdiga. Modellstadgan har uppgjorts av delegater från de mest utvecklade länderna i Europa, vilka förmodligen utgått från

³⁾ Jfr. *Brynolf Honkasalo*, *Uusin kriminaalipoliittinen liike*. Toivo Mikael Kivimäki 1886 5. 6. 1956 *Juhlajulkaisu* ss. 129—142 *Vammala* 1956 — *Bruno A. Salmiala*, *Défense sociale ja klassillinen koulu* DL 1957 ss. 154—161.

fängelseförhållandena i det land de företräder, och de uppställda kraven i programmet antyder, att man tänkt sig nivån mycket hög. Denna grundnorm uppställer alltså icke direkt som mål brottslighetens bekämpande genom karaktärsdaning, utan grundtanken är, att fängelseförhållanden med en hög standard skall inverka resocialiserande på brottslingarna. På den vägen kan dock knappast det åsyftade resultatet uppnås. Det är skäl att antaga, att en fångvård, som bygger på vidsträckta allmänna rättigheter, inger brottslingarna den uppfattningen, att ett brott icke är en förkastlig och av vederbörandes svaga ansvarskänsla förorsakad handling, utan en händelse, som närmast föranletts av ogynnsamma miljöförhållanden, ett missförhållande, som samhället försöker avhjälpa i form av ökad omsorg. Då de levnadsförhållanden, som anges av minimistandardstadgan och som enligt min uppfattning förutsättes fylla rätt höga krav, kan uppnås så enkelt som genom ett brott, så är det att befara, att en dylik fångvård snarare utgör ett menligt än ett ändamålsenligt program för brottslighetens bekämpande.

Det tredje av de rekommenderade sätten att behandla fångar, säkerställande av fångens återinträde i samhället genom progressiva metoder, kan enligt modellstadgan genomföras antingen så, att i anstalten införes ett särskilt administrationssystem, som förbereder fångarnas frigivning, eller så, att fången frigives under bevakning, som dock icke får ombetros polisen. Bevakningen skulle kompletteras av ett effektivt understödssystem. Om ifrågavarande administration grundar sig på ett progressivsystem som beror på fångarnas framseg, så är det enligt min mening ändamålsenligt, men om därmed avses en mekaniskt försiggående successiv ökning av friheter, anser jag det vara ägnat att försvaga fångarnas företagsamhet, vilket innebär, att ett viktigt uppfostringsmedel elimineras ur fångvården. Den villkorliga frigivningen, som minimistandardstadgan rekommenderar såsom det andra behandlingssättet före den fulla friheten, har redan flera decenniers erfarenheter funnit så ändamålsenlig, att det har varit fullt på sin plats att taga in detta system i modellstadgan. Detsamma bör sägas om systemet med öppna anstalter, varom en särskild rekommendation antagits. Däremot förvånar förbudet att anlita polisen som övervakare av brottslingar. Det är också skäl att lägga märke till med vilket eftertryck minimistandardstadgan rekommenderar ett effektivt socialt hjälpsystem. Om härmed avses, att brottsliga element antagas kunna bli samhällsdugliga genom ekonomisk vårdverksamhet, så är man inne på en linje, som inom den allmänna vårdpolitiken har befunnits oändamålsenlig. Ekonomisk socialhjälp är nödvändig vid tvingande behov, men den nyttar bara för stunden. Satt i system, är denna hjälp ägnad att förkväva vederbörandes självverksamhet och förlama hans vilja att sköta sina plikter. Numera lägger socialvården huvudvikten vid att full sysselsättning upprätthålles och vårdtagarnas självverksamhet stimuleras, ty på så sätt avvärges vårdbehovet på ett naturligt sätt.

Som fjärde huvudnorm framför minimistandardstadgan synpunkten, att det fria samhällets verksamhetsorgan borde bistå fängelsemyndigheterna i deras arbete, så att fångarnas isolering från det fria samhället icke skall framträda så bjärt utan deras fortsatta medlemskap i samhället betonas. Enligt modellstadgan borde för uppgiften godkända representanter för organisationer vid behov beredas tillträde till fängelserna och möjlighet att kontakta fångarna. Här är det skäl att konstatera, att utomstående alla tider har hyst ett starkt intresse för fängelserna och för besök hos fångarna. Hos oss i Finland har i allmänhet organisationer och enskilda personer, som så önskat, beretts möjlighet att deltaga i fängelsearbetet, även om vissa olägenheter är förknippade därmed. Det har sålunda kunnat konstateras, att utomstående, som får tillträde till fängelserna, lätt påverkas av de av fångarna anlitade advokaternas inställning och får deras syn på fängelsets verksamhet. Isynnerhet i allmänna angelägenheter fanatiskt engagerade personer kan lätt åstadkomma störningar i anstaltens regelbundna arbete. Ett åskådligt exempel därpå erbjuder det religiösa väckelsearbete, som vid tiden kring sekelskiftet bedrevs av friherrinnan Mathilda Wrede bland fångarna i Kakola i Åbo. Det invercade i så hög grad störande på ordningen, att det måste ställas under tjänstemannakontroll. Detta fall är dessutom ett belysande exempel på hur svårt det är att i ett senare skede inskränka de fullmakter, som givits utomstående av saken intresserade. Ingripandet i Mathilda Wredes arbete föranledde tidningsskriverier, vilka stämplade myndigheternas åtgärder som oupplysta. Det sagda visar, att man måste räkna med vissa störande moment, om uppgifter, som hör fängelsemyndigheterna till, lämnas åt utomstående intresserade. Som bistånd åt fängelsemyndigheterna, när dessa anser sig vara i behov därav, är för det fria samhället tillsatta organs arbete däremot på sin plats, och i verksamheten utom fängelset är den direkt nödvändig.

Den femte grundprincipen i modellstadgan, vilken poängterar att man med den medicinska vårdens hjälp skall sträva till att utröna och sköta de fysiska och psykiska defekter, som kan hindra fångens utveckling till en samhällsduglig medborgare, är beaktansvärd såtillvida, att alkoholism, epilepsi, psykopati och asocialitet av allmän art konstaterats ha samband med brottsliga anlag. Såsom en överdrift av den medicinska vårdens betydelse finner jag emellertid, att denna vård i minimistandardstadgan upptages såsom en av fångvårdsbehandlingsens sju grundnormer, då till dem icke hänföres sådant som arbete, ordningsövningar, undervisningsverksamhet och ett självverksamheten stimulerande progressivt framstegssystem, som sedan gammalt utgjort de huvudsakliga medlen till den karaktärsdaning, vilken bedrivs i anstalterna. Att arbetet icke har upptagits bland grundnormerna kan bero på att en särskild rekommendation utfärdats angående fångarbetet.

Den sjätte av de grundsatser, på vilka minimistandardstadgan vilar, betonar upprätthållande av ett smidigt klassificeringssystem med ton-

vikt på den individuella behandlingen. De grupper, som härvid uppkommer, borde enligt stadgan insättas i skilda anstalter. Då den individuella behandlingen och gruppverksamheten utgöra i kontradiktorsiskt motsatsförhållande till varandra stående verksamhetsprinciper, är de svåra att på en gång konsekvent tillämpa i praktiken. Såsom grund för klassificeringen och behandlingen av fångarna är det skäl att utöver sådana omständigheter som ett brottsligt förflutet och en förhärdad natur, vilka rekommenderas i stadgan, såsom utgångspunkt taga fasta på många andra omständigheter, såsom brottets art, återfall, fångens uppförande och framsteg i fängelset, straffets art, fångens intelligensnivå, hans fysiska kondition och hans yrkesskicklighet. Om någon av dessa omständigheter lägges till grund för placeringen i en anstalt, innebär det, att endast en synpunkt sålunda blir på ett särskilt påtagligt sätt beaktad vid behandlingen av fångarna, medan övriga omständigheter får göra sig mindre gällande. Minimistandardstadgan ger ingen ledning i huru de svårigheter skall bemästras, som uppstår genom den samtidiga tillämpningen av klassificeringen och den individuella behandlingen.

Då minimistandardstadgan i den sjunde grundnormen betonar vikten av en effektiv eftervård — något som rekommenderas även i en del andra sammanhang i stadgan — visar detta, att en påfallande stor vikt läggs vid denna verksamhetsform. Vid brottslighetens bekämpande borde huvudvikten likväl läggas vid preventionen och fångvårdens effektivitet, enär behovet av eftervård då blir i motsvarande mån mindre.

Allmänna minimistadgan för behandlingen av fångar är ett uttryck för den ideella reaktion som de lidanden det senaste storkriget åsamkade mänskligheten framkallat i det allmänna tänkesättet. Råheterna i krigföringen frammanade en idealitet och skapade en ideologi med tonvikt på människovärdet, vilkas verkningar sträckte sig till många områden av samhällslivet. Behandlingen av fångar utgjorde ett synnerligen lämpligt fält för hithörande krav. Sålunda uppstod en ny kriminalpolitisk riktning, vars mest karaktäristiska programpunkter var kraven på förbättring av fångarnas villkor och kritik av de gamla straffteorierna, vilka förmenades huvudsakligen taga sikte blott på att straffa och pina brottslingarna.

Den ledande tesen i minimistandardstadgan, att frihetsberövandet är förenat med så stora lidanden, att de icke får ytterligare ökas, innebär enligt mitt förmenande en uppenbar överdrift. Tvärtom torde man kunna anse, att redan rätt anspråkslösa fängelseförhållanden motsvarar den levnadsstandard en betydande del av samhällets asociala element är van vid i det fria livet. Magasin, lider och uppochnedvända båtar är inga ovanliga övernattningsställen för de brottsliga elementen under den varma årstiden, och forskaffning, folkköksmat och missbruk av alkohol präglar i övrigt deras materiella stan-

dard. Vad åter den psykiska sidan beträffar ådagalägger de asociala elementen genom att hålla till i städernas utkanter, i hamnar, på upplagsområden, i otrivsamma bostäder som underhyresgäster och på kafeer och genom sin till denna livsstil hörande benägenhet för svordomar, bråk och huliganism en så låg mentalnivå, att det icke kan anses som andlig tortyr att utsätta dem för ordnade anstaltsförhållanden, om ej sådan anses ådagaläggas av det missnöje de känner över att behöva underkasta sig fängelsernas mera hyfsade livsstil. Vidare är att märka, att livet i fängelserna med deras ofta till flera hundra eller t. o. m. flera tusen uppgående interner i många hänseenden är mycket livligt, så att isoleringen från yttvärlden i hög grad är skenbar.

Då minimistandardstadgan anser frihetsstraffets yttersta ändamål vara att skydda samhället mot brott, ger detta vid handen, att de som utarbetat denna stadga icke lägger vikt vid vissa andra allmänt tillämpade straffteoretiska principer. Så torde fallet kunna anses vara med vedergällningssynpunkten, då denna alls icke åberopas i ändamålsdefinitionen. Detta innebär enligt min åsikt ett uppenbart åsidosättande av humanitetssynpunkter, om man beaktar, att vedergällningsprincipen i detta hänseende har en betydelse av grundläggande art med tanke såväl på straffdomarnas rättmätighet och den enskildes rättsskydd som på den lättnad vederbörande erfar, då han får sona sitt brott.

Definitionen på straffets ändamål i minimistandardstadgan innehåller icke heller något omnämnande av generalpreventionens betydelse för brottslighetens bekämpande. Då stadgan tvärtom understryker, att verkställigheten av frihetsstraff borde lägga an på att undvika att tillskynda vederbörande lidande, avses därmed uppenbart, att de allmänpreventiva synpunkterna icke får spela någon väsentlig roll i fångvården. En dylik inställning torde vara ägnad att försvaga effekten hos brottslighetens bekämpande. Dessutom är det att märka, att generalpreventionen är ett socialpolitiskt ändamålsenligare förfarande än avhjälpandet av skador först efteråt. Och tager man i humanitetens anda sikte på människovärdet, är det värdefullare att försöka i förväg hindra personer med brottsliga anlag att hamna in på brottets väg än att räcka dem en hjälpande hand först då skadan är skedd.

Anmärkningsvärt är vidare, att minimistandardstadgan tager avstånd från de karaktärsdanande verksamhetsformerna. Åsidosättande av specialpreventiva synpunkter ådagalägges bl. a. av att ifrågavarande modellstadga innehåller huvudsakligen blot anvisningar, som syftar till att utvidga fångarnas rättigheter, och förbud mot kränkning av deras ställning, men däremot icke i nämnvärd grad krav, som betonar skyldigheten att uppfylla etiska och sociala plikter, något som karaktärsdaningen förutsätter. Den sekundära ställning, som givits karaktärsdaningen, framträder även däri, att de medel denna betjänar sig

av: arbete, övningar, undervisning och ett progressivt framstegssystem, icke nämnes i grundnormerna.

Såsom sammanfattning av min granskning vill jag som min åsikt framhålla, att allmänna minimistandardstadgan för behandlingen av fångar framlägger ett såväl för brottslighetens som återfallsbrottslighetens bekämpande tvivelaktigt fångvårdssystem, vilket väsentligen beror på att den icke i tillräcklig grad lägger vikt vid general- och specialpreventiva synpunkter utan huvudsakligen sätter sin lit till att vård och gynnsamma fängelseförhållanden skall hjälpa brottslingen att anpassa sig i samhället. Att straffsystemets preventiva effekt försvagats under den tid de nya reaktionsprinciperna tillämpats i praktiken, framgår klart därav, att återfallsförbrytelserna tilltagit. År 1938 utgjorde recidivisterna i Finland 48 % av antalet till frihetsstraff dömda mot 56 % år 1955.

Minimistandardstadgan till förtjänst måste dock räknas, att den kraftigare än förut betonar nödvändigheten av åtgärder, som främjar brottslingarnas möjligheter att göra framsteg. Denna omständighet har emellertid enligt min mening i stadgan endast betydelsen av deklaration, ty i praktiken förmår knappast ett på minimistandardstadgan byggt fångvårdssystem till följd av sin känslöbetonade ensidighet förverkliga det ideal, vars baner det för, att hos brottslingen skapa vilja och förmåga till ett människovärdigt liv.

Veikko Virtanen.